

УДК 130.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.5>*Ю. Д. Доброносова*ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-5891-8226>*кандидат філософських наук,**доцент кафедри філософії та педагогіки**Національного транспортного університету*

ГОРИЗОНТ МАЙБУТНЬОГО ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛ НАДІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни перед українською гуманітарикою постають виклики пошуку дослідницьких перспектив, релевантних соціокультурній і ціннісній специфіці сьогодення. Представники української академічної філософії дедалі частіше усвідомлюють необхідність оновлення філософської рефлексії, спроможної підібрати ключі до осмислення антропологічної ситуації воєнного часу, та вираження потенціалу екзистенціальної аналітики в досягненні людського існування в екстремальних умовах. Досвід, набутий українцями з лютого 2022-го та за роки війни з 2014-го, позначений специфічним переживанням темпоральності людської присутності в світі. Це зумовлює актуальність філософського осмислення екзистенціалів, які впливають на конституювання особою горизонту майбутнього, коли дійсність повсякдення «ув'язнює» її в теперішній миті. Така перспектива пізнання людського існування сприяє розвитку філософської антропології та реактуалізації здобутків екзистенціальної аналітики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри складність пізнання переживання майбутнього та феномену надії на перехресті філософської рефлексії і психологічних студій з'являються пропозиції українських дослідників щодо ролі сподівань в самоздійсненні особистості [1; 6; 11; 15; 16; 22]. В умовах повномасштабного вторгнення російської армії в Україну активізувалася увага науковців до пізнання ціннісно-сміслових аспектів надії [3; 10], оптимістичних уявлень про майбутнє [4], темпоральних орієнтацій [7], соціальних очікувань [19; 20; 21], проактивної поведінки [13], переживання екзистенційної невідзначеності [5; 12; 18], але бракує філософської рефлексії щодо ролі екзистенціалів людського існування у конституюванні майбутнього.

Метою нашого розгляду є виявлення смислу екзистенціалу надії у конституюванні горизонту майбутнього в умовах війни. Її реалізація передбачає характеристику темпоральних орієнтацій в часи війни, порівняння смислу екзистенціалу надії з феноменом очікування та з'ясування того, що дозволяє йому відігравати провідну роль у конституюванні горизонту майбутнього. Методологічною основою дослідження є поєднання підходів

філософської антропології, екзистенціальної аналітики, звернення до розуміння феномену очікування у соціальній психології і соціології та реактуалізація релевантних сьогоденню філософських концепцій надії.

Виклад основного матеріалу. Щоденна діяльність, комунікація і саморозвиток особистості в умовах війни передбачають увиразнення екзистенційної специфіки присутності людини у світі. Деформуючий вплив війни як серії трагічних ситуацій, котрі зумовлюють трансформації ціннісних пріоритетів та переживань темпоральності існування, часто змінює усвідомлення зв'язку між теперішнім і майбутнім. У часи війни поширюються ситуативні порядки, які можуть швидко змінюватися і збільшувати кількість загроз для індивідуального існування військових і цивільних. За спостереженням Надії Корабльової, «специфіка буття людини в ситуації війни не здатна унеможливити думки про смерть, пов'язана з непозбувністю перспективи смерті» [12, с. 34], внаслідок чого переживання тривоги стимулює усвідомлення нею власної смертності, а осмислення війни як події-трагедії перетворюється на важливу частину когнітивного виміру внутрішнього життя. Спільнодія первинної психологічної травматизації, викликані загрозами життю у Physics-вимірі, та вторинної медіатравматизації, пов'язаної з зустріччю з наслідками війни в медіатизованих життєсвітах у Digital і Phygital вимірах, зумовлює трансформації переживання особою своєї присутності у світі. Сьогодні українські дослідники не лише актуалізують проблематику змін темпоральних орієнтацій цивільних українців, але й констатують, що в умовах війни в свідомості людей нерідко відбувається злам усталеної темпоральної цілісності, помітна гіперболізація ролі окремих часових модусів, що може стати захисним механізмом для психіки або гальмом для самореалізації особистості, сприяючи зануренню її в ілюзії [7, с. 10–11]. Це передусім пов'язане з феноменологічною специфікою війни як серії граничних ситуацій. На думку Володимира Приходька [18], в умовах воєнного часу накопичуються різноманітні форми деформації типовості та стискання життєвого простору, тому відкритість починає сприйматися як така,

що межує з виключною техногенною загрозовістю та поширенням загрозової людської тілесності, у результаті чого масштабуються «екзистенційні практики переховування» [18, с. 38], від яких нерідко залежить життя людини. Звичні порядки повсякдення руйнуються разом зі звичними порядками планування, очікування, сподівання, натомість порядки часів війни нестабільні й плинні, що унеможлиблює проектування і прогнозування майбутніх дій. Як зазначає Микола Шульга [20], в таких екстремальних умовах існування виникає дефіцит інформації про майбутнє, тому людина потрапляє в смугу життя без нього. Тут не йдеться про повне «вимкнення» виміру майбутнього, скоріше про те, що «в екстремальних умовах майбутнє втрачає свій безпосередньо прагматичний сенс» [20, с. 53], більшість очікувань стосуються днів або годин, а ті, які дозволяють забігати вперед на далекі часові дистанції, часто позначені мріями й ілюзіями. Водночас проведені від початку повномасштабного вторгнення російської армії в Україну дослідження засвідчують наявність оптимістичних тенденцій у темпоральних орієнтаціях цивільних українців на майбутнє у молоді й відсутність яскраво виражених негативних установок щодо майбутнього в більшості вікових категорій [7], та констатують, що уявлення про майбутнє визначаються не зовнішніми умовами життя, а психологічними особливостями людини, причому навіть побудова нейтральних життєвих перспектив сприяє життєстійкості, хоча й може супроводжуватися тривожними думками [4, с. 52–53]. Олена Гончарова [7, с. 12–13] зазначає, що нині можна спостерігати й установку, пов'язану з прагненням людей робити надзусилля і долати наслідки війни, незважаючи на зовнішні обставини. Цю орієнтацію дослідниця пропонує розглядати як «один з симптомів того, що людина насправді не адаптувалася до ситуації війни, не включила війну в свою реальність як явище, з яким треба миритися; натомість, вона «застрягає» в своєму ефемерному майбутньому, яке ще декілька місяців тому здавалося цілком реальним та доступним» [7, с. 12]. У ній ми стикаємося з таким співвідношенням модусів часу, коли особа ніби застрягає на лінії майбутнього, котра не є релевантною повсякденню війни, хоча була актуальною до лютого 2022-го. Згадана установка протилежна «зависанню» людини в поточному моменті та життю-без-очікувань, проте може вказувати на життя-в-ілюзіях.

Навіть побіжно окреслені особливості темпоральних орієнтацій в умовах війни виводять нас на розуміння складності їх пізнання з використанням понять на кшталт уявлень про майбутнє чи образу майбутнього. Концепт *горизонту майбутнього* видається нам релевантним завданням осмислення екзистенційної специфіки актуаль-

них темпоральних орієнтацій цивільних українців, адже в ньому ми вказуємо на специфіку майбутнього як феномену, необхідного для конституювання екзистенційних вимірів існування, та акцентуємо на зв'язку між теперішнім досвідом та *досвідом переживання дійсності і можливості майбутнього*. Горизонт майбутнього має смислові зв'язки зі співвідношенням *внутрішнього і зовнішнього горизонту досвіду* в житті особи. Більшість колізій індивідуального існування, пов'язаних із феноменологічною природою наперед-споглядання, зіткнення дійсного і можливого, усвідомлення потенційності, впливають на «начерки» майбутнього, котрі визначають наше теперішнє, і в умовах війни це набуває виразності. Ми йдемо за лінією розуміння майбутнього, охарактеризованою Вікторією Даценко [8, с. 26] як така, що передбачає його розгляд як *особливого способу існування, або як способу існування можливого*, коли розширення змісту поняття існування надає майбутньому положення того, що існує в модусі *здійснення або становлення*. *Горизонт майбутнього* передбачає поруч із намірами, планами, проектами ще й очікування, образи уяви, надії, мрії, фантазії, адже в ньому «майбутнє постає як часова дистанція, простір людського життя» [9, с. 20], тому людина переживає повноту існування в часі та образи майбутнього, котрі впливають на її теперішнє. На відміну від уявлень про майбутнє *горизонт майбутнього* вказує на те, що людське існування завше передбачає екзистенційне переживання майбутнього, навіть якщо не йдеться про його прогнозування, раціональне планування, прагматичне проектування. У ньому знаходить підтвердження спроможність особи вступати з прийдешнім у діалогічно-комунікативні стосунки з інформаційним та інтерактивним характером [8, с. 29]. У *горизонті майбутнього* воно постає як спосіб існування, характерними рисами якого поруч із відкритістю є незавершеність, неповнота, нездійсненність і ймовірна нездійсненність, і саме тому екзистенціаль надії набуває в житті людини особливого смислу, уможливаючи продуктивну єдність вимірів «сьогодні» та «завтра» в її свідомості. Недарма, міркуючи про феномен майбутнього, Вікторія Даценко вказує, що воно виявляється майбутнім певного минулого, адже «у певному сенсі ми вже живемо в майбутньому, що дозволяє нам побачити його уможлядно [8, с. 28].

Для розуміння того, чому *екзистенціаль надії* є конститутивним в формуванні горизонту майбутнього в умовах війни, розглянемо його співвідношення з феноменом очікувань. Увага до міждисциплінарного пізнання очікування, на нашу думку, створює можливості для продуктивного діалогу між філософією, соціальною психологією і соціологією. Очікування та надія нерідко пере-

плітаються в свідомості особи, причому друга перевершує перші і виступає екзистенційною підставою горизонту майбутнього. Розгляд очікувань як явища з повсякдення передбачає уявлення того, що вони є елементом соціальної дії, вказують на пріоритети прагматичної активності, пов'язані з задоволенням потреб і досягненням цілей [21, с. 30–31]. Ми виходимо з того, що очікування як фоновий психологічний і соціально-психологічний процес передбачають постійне перебування у свідомості суб'єкта образу бажаного і небажаного майбутнього та уявлень про певне майбутнє, супроводжує його дії, рух до мети, реалізацію бажань і потреб [20, с. 52]. Як частина життєсвіту вони впливають на діяльність, комунікацію і поведінку особистості. Вони тісно пов'язані з чинниками вибору, а з контексту здійснених виборів особи формується й новий горизонт очікувань, в яких співвідносяться її воля, бажання, свобода. Вказуючи на виняткове значення феномену очікувань для розвитку особистості, Ігор Попович [17] пропонує навіть ввести концепт *homo expectation* для окреслення особливостей існування людини, спроможної завдяки *здатності очікувати* проектувати й творити майбутнє. Важливими для особистісних очікувань є інтерсуб'єктивність життєсвіту та соціальні обставини діяльності людей, а зв'язок між очікуваннями і ціннісними орієнтаціями вказує на інтерекзистенціальну специфіку індивідуального існування. Згадка про інтерекзистенціалітет присутності людського у світі не випадкова, адже в *здатності очікувати* проявляються зв'язки особи з Іншими та її внутрішньою Іншістю. З перспективи, котра передбачає акцент на соціальних аспектах очікування, вони виступають ширшим за надії поняттям, натомість сподівання можуть бути представлені як прояви деяких типів очікувань. За зміни оптики на екзистенціальну або феноменологічну *здатність сподіватися* перевершує *здатність очікувати*. Різні варіанти і прояви очікувань можуть по-різному співвідноситися зі сподіваннями. Микола Шульга [21] пропонує виділяти чотири типи очікувань: передінтенційні, раціонально-діяльнісні, комунікативно-рольові та фонові. Перші позначені прозорістю і впізнаваністю, безпосередньо пов'язані з індивідуальною внутрішньою психічною діяльністю, їх проявами стають фантазії, мрії, образи уяви й бажань. У них ми маємо справу зі спрямуваннями у майбутнє як передчуттями і припущеннями, тому вони акумулюють «самопередбачення, самопророцтво, уявлення суб'єктом себе у можливих нових відносинах, у новій гіпотетичній ситуації» [21, с. 32]. Передінтенційні очікування існують в емоційно-чуттєвій та раціонально-когнітивній формах, причому перші преважують в повсякденні. На думку Миколи Шульги, якраз вони часто пов'язані з мрі-

ями й надіями. Натомість раціонально-когнітивні передінтенційні очікування стають базою для конституювання особою образів майбутнього за рамками уявлення про індивідуальне існування та окреслюють як «начерк» уявлення про соціокультурний горизонт існування. Отже, передінтенційні очікування постають як «світ внутрішніх віртуальних образів, конструкцій, сценаріїв, який не залежить від зовнішнього світу й ніяким чином не впливає на нього» [21, с. 33]. Цілковито погоджуючись із Миколою Шульгою щодо виразності надії в передінтенційних очікуваннях у їх емоційних формах та притаманній сподіванням віртуальності, маємо додати, що горизонт майбутнього навряд чи передбачає підпорядкування *здатності сподіватися* *здатності* очікувати. Смысл екзистенціалів та інтерекзистенціалів не вичерпується передінтенційним рівнем, бо з їх потенціалом ми стикаємося і в раціонально-діяльнісних та комунікативно-рольових очікуваннях. Перехід до раціонально-діяльнісних очікувань Микола Шульга називає в життєдіяльності особистості ключовою фазою [21, с. 33], на якій уявляється *здатність прагматизувати* суб'єктивні бажання, плани, фантазії. Проте більш цінним нам видається спостереження дослідника щодо того, що на етапі такого переходу проявляється діалектика минулого і майбутнього, а самі раціонально-діяльнісні очікування є елементами комунікації і практик діяльності в рамках соціального порядку, що зумовлює певну їх заданість і обмеженість. Виняткове значення має відсутність чіткої межі між передінтенційними та раціонально-діяльнісними очікуваннями, бо йдеться про зв'язок-перетікання. У такій взаємодії дається взнаки як відмінність між очікуваннями та надією, так і потенціал їх взаємодії. Більш яскраво це проявляється у випадку з пов'язаними зі здатністю *сподіватися-довіряти* комунікативно-рольовими очікуваннями, в яких ми зустрічаємо явище «очікування очікувань», в котрому міститься натяк на інтерсуб'єктивний характер можливої єдності і взаємодії *сподівань на себе та на когось*. Співвідношення фонових очікувань з надіями має багато проявів, котрі інтенсифікуються в невизначеності повсякдення війни і можуть стати предметом спеціальних досліджень. Колізії взаємодії очікувань та сподівань в конституюванні горизонту майбутнього передбачають врахування того, що в різних типах очікувань маємо різне співвідношення модусів часу. Парадокс очікувань часів війни полягає в тому, що концентрація на миті, унеможливорює раціонально-діяльнісне очікування, та передінтенційні, комунікативно-рольові і фонові очікування можуть набувати реалістичних або фантазійних форм прояву та бути підкріплені або підважені надіями. У розмаїтті випадків взаємодії надій і очікувань проступають колізії співвід-

ношення в особистісному індивідуального і соціального, суб'єктивного й інтерсуб'єктивного, тож розмова про *взаємодію здатності сподіватися та здатності очікувати* є одним із варіантів діалогу про специфіку інтерсуб'єктивності людського. Якщо соціальний горизонт майбутнього формують очікування, то *конституювання горизонту майбутнього* навряд чи можливе без екзистенціалу надії, в якому йдеться про інтерекзистенціалітет потенціального буття, а простором прояву вітального потенціалу сподівань виявляється повсякдення, в якому відбувається самопізнання і саморозвиток особистості. Недарма антрополог Хірокадзу Міядзакі [26] звертає увагу на значення зв'язку *сподіватися – знати*, міркуючи про самопізнання. Для отримання знання про себе, їй варто переорієнтувати знання так, щоб мати можливість працювати одночасно зі спрямуванням на майбутню мету та реконструкцією існуючих надій в минулому, внаслідок цього знання себе перевіряється за рахунок відтворення його в ситуаціях, котрі випробовують його на міцність і стійкість. Це прояснює те, що в горизонті майбутнього роль надії не завжди пов'язана зі «згладжуванням» гострих кутів екзистенційних переживань, а *здатність сподіватися* в граничних ситуаціях сприяє самопізнанню та інтенсифікує переживання, необхідні для життя-на-межі і посттравматичного зростання.

Одним зі здобутків філософського пізнання специфіки людського існування в минулому столітті став розгляд надії як екзистенціалу, що засвідчують концепції Еріха Фромма, Габрієля Марселя, Отто Фрідріха Больнова. Звернемо увагу на кілька підмічених філософами моментів, що можуть бути реактуалізовані в контексті розгляду ролі сподівань в умовах війни. Творець однієї з найвідоміших концепцій надії ХХ століття Габріель Марсель наполягав на існуванні *не надії на щось*, а надії, справжнім об'єктом якої є сама людина і яка заснована на радикальній налаштованості на *неможливо можливе майбутнє*, в чому й полягає її *здатність протистояти замкненості часу* [14]. Тож надія як *альтернатива трагізму людського існування* виявляється альтернативою травматичному «зависанню» в теперішньому, характерному для переживання часовості й дочасності людського в умовах війни. Габріель Марсель на підставі досвіду воєн ХХ століття мовить про особливості надії в воєнний час, акцентуючи на концентрації жадання самої надії і плеканні її обрисів, що актуально і в сьогоденні війни ХХІ століття. Інший відомий дослідник *здатності сподіватися* Отто Фрідріх Больнов [23] називав надію та вдячність найважливішими темпоральними екзистенціалами людського існування поруч із просторовими екзистенціалами дому і батьківщини. Надія в його тлумаченні передбачає довіру

до майбутнього, доповнену вдячністю до минулого, що увиразнює її здатність бути опозицією до відчаю. Водночас складність *поєднання довіри з вдячністю* за умов щоденного накопичення викликів війни як події-трагедії може бути перпоною для актуалізації сподівань в житті людини. Полеміка між Отто Фрідріхом Больновим та Мартіном Гайдеггером щодо первинності в людському існуванні не турботи, а надії як спрямування в майбутнє, увиразнює важливий аспект її значення в конституюванні горизонту майбутнього, присутній також в Еріха Фромма у його концепції надії та в Ганни Арендт у контексті пізнання *динаміки активності – пасивності* в житті людини. Йдеться про значення *зв'язку між горизонтом досвіду та горизонтом майбутнього* для самоздійснення особистості, відтак про зв'язок між її *здатністю сподіватися та здатністю діяти*. Еріх Фромм у «Революції надії» [24] розрізняє пасивну й активну надію. Перша, майже тотожна пасивному очікуванню, може стати замаскованою безнадією, гальмуючи саморозвиток особистості. Фромм використовує образ *Homo esperans* на означення людини, спроможної бачити альтернативи там, де інші їх не бачать і де обставини життя є несприятливими або екстремальними. Екзистенціал активної надії зумовлює появу життєствердного гіпотетичного мислення, а наступним кроком стає готовність перейти від спроможності *ризикнути сподіватися* до спроможності *ризикнути почати діяти*. Такі думки Фромма цінні для розуміння амбівалентності смислу надії в повсякденні сьогоденної війни та перегукуються з міркуваннями Ганни Арендт, позиція якої щодо цього феномену часто була критичною, а в її розмислі про темні часи Другої світової війни або джерела тоталітаризму, сподівання постають як перешкода. Саманта Роуз Гілл [25] наголошує, що її критика надії і справді є нищівною, коли вона мовить про можливість використання здатності сподіватися для знищення людяності та для того, щоб зробити людей безпорадними. Ганна Арендт виявляє «тіньову» сторону надії, акцентує на негативному впливі пасивних надій та віддає перевагу скоріше не здатності *сподіватися*, а готовності *починати-діяти*, але все-таки називає надію і віру двома природними характеристиками людської екзистенції [2, с. 190].

Міркуючи про особливості темпоральних орієнтацій українців в часи війни, Олена Гончарова вказує, що поруч із «зависанням» у теперішньому та ігнорування його прикмет заради планів, побудованих в мирному повсякденні, нині можна спостерігати ще одну тенденцію, суть якої полягає в прагненні «у той чи інший спосіб викреслити війну з довгострокових перспектив у своїй свідомості і у такий спосіб майже «магічно» перенестися з ностальгічного і «рожевого», ідеалізова-

ного вчора у прекрасне і нове завтра» [7, с. 16], проте бажання перестрибнути в майбутнє є ілюзорним і загрозливим для самого майбутнього. Горизонт майбутнього, конституційований не за допомогою прагматичних очікувань чи пасивних сподівань, а за допомогою активної надії, на нашу думку, оберігає нас від крайнощів потрапляння в пастку «життя без майбутнього», нехтування теперішнім і переховування в уявному прийдешньому. Триєдність *сподіватися–починати–діяти* видається тою орієнтацією, в якій модули часу зрівноважені, а персональний вимір існування завдяки спільності надій може бути подоланим і забезпечити вихід особистості у вимір інтерсуб'єктивної взаємодії, в якій формуються цінності довіри і вдячності. Власне тут ми стикаємося з позитивним аспектом особливого способу існування в повсякденні війни, котрий філософ Володимир Приходько [18, с. 38–39] влучно означив як *мистецтво продовжувати жити*.

Висновки. Сповнені граничних ситуацій екстремальні умови війни зумовлюють екзистенційні трансформації у свідомості цивільних українців темпоральних орієнтацій та співвідношення модулів часу. На масове поширення цього впливає не лише усвідомлення людьми власної смертності та смертності інших, але й те, що руйнація мирного повсякдення викликає деформації звичних порядків діяльності і комунікації та поширення ситуативних порядків, притаманних повсякденню воєнного часу як у Physics-вимірі існування, так і в практиках, пов'язаних із Digital і Phygital-присутністю. Злами темпоральної цілісності, гіперболізація певних часових модулів, поширення ілюзій нерідко виступають захисними механізмами перед викликами первинної і вторинної психотравматизації, водночас прагматичні аспекти очікувань поставлені «на паузу». Релевантним завданням пізнання екзистенційної специфіки темпоральних орієнтацій українців в умовах війни ми вважаємо концепт горизонту майбутнього, який дозволяє акцентувати на зв'язку між теперішнім і майбутнім та досвідом переживання дійсності й можливості майбутнього. Екзистенціаль надії є конститутивним для формування горизонту майбутнього в умовах війни. Соціальний горизонт майбутнього формують очікування, та конституювання екзистенційного горизонту майбутнього неможливе без екзистенціалу надії, вітальний потенціал якого розгортається в інтерсуб'єктивно організованому повсякденні. Амбівалентний смисл надії в житті людини проявляється в існуванні пасивних та активних її форм. Досвід осмислення надії як екзистенціалу в концепціях Еріха Фромма, Габріеля Марселя, Отто Фрідріха Больнова та критика пасивних сподівань у Ганні Арендт виводить нас на тезу про виняткове значення у конститую-

ванні горизонту майбутнього того варіанту надії, котра забезпечує підтримку триєдиної життєвої орієнтації *сподіватися–починати–діяти*. У ній міститься запорака прояву інтерсуб'єктивного та інтерекзистенціального характеру *здатності сподіватися*, що може стати предметом наших майбутніх досліджень.

Література

1. Алексеева Ю. А. Логічний аналіз співвідношення феноменів віри та надії в структурі особистості. *Особистість у кризових умовах та кричних ситуаціях життя. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 19–20 лютого 2015 року*. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 13–15.
2. Арендт Г. Становище людини. Пер. з англ. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1999. 255 с.
3. Борисова Т. В. Філософський портрет феномену «надія» в поглядах Г. Марселя. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 41. С. 9–14.
4. Вельбрехт О. О., Тавровецька Н. І. Оптимістичні уявлення про майбутнє – спонтанний спосіб самопомоги та саморегуляції в умовах війни. *Проблеми політичної психології*. 2023. Вип. 13 (27). С. 43–56.
5. Галян І. Ціннісні уподобання української молоді в ситуації невизначеності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 4 (74). С. 46–54.
6. Голина І. В. Феномен надії у вимірі громадянської активності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 29. С. 229–242.
7. Гончарова О. Темпоральні орієнтації українців в умовах війни: минуле, теперішнє та майбутнє крізь призму військової агресії РФ. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип. 43. С. 9–17.
8. Даценко В. Майбутнє як філософська проблема. Частина I. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2019. Т. 11. № 1. С. 21–31.
9. Даценко В. Майбутнє як філософська проблема. Частина II. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2019. Т. 11. № 2. С. 15–23.
10. Кітчак Т. Феноменологічні аспекти психотерапевтичної роботи із актуальною здібністю «Надія» у часи війни. *THE GLOBAL PSYCHOTHERAPIST*. 2023. Vol. 3. № 2. July. С. 114–118.
11. Коломієць О. Л. Зв'язок феномену віри з похідними феноменами людського буття. *Гілея*. 2015. Вип. 97. С. 207–211.
12. Корабльова Н. «Подія-трагедія» війни у фігурах бадьяанських розмислів як умова філософії. *Культурологічна думка*. 2023. № 23. С. 27–37.
13. Лозова О. В., Тимошенко І. С. Проактивна поведінка вітчизняних підприємств у поствоєнний період. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2023. № 1 (65). С. 41–48.
14. Марсель Г. Homo viator. Прологомени до метафізики надії. Пер. з франц. В. Шовкун. Київ: Видавничий дім «КМ Academia»: Університетське вид-во «Пульсари», 1999. 320 с.
15. Масюк О. П. Феномен соціального сподівання: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2019. 336 с.

16. Мельничук І. Я. Надія як рушійна сила розв'язання проблеми клієнта у процесі психологічної допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 128–132.

17. Попович І. С. Феноменологія соціальних очікувань особистості. *Проблеми політичної психології: Зб. наук. праць*. Київ: Мілленіум, 2014. Вип. 1 (15). С. 3–10.

18. Приходько В. Феномен війни: точка бачення матеріалістичної феноменології. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*. 2023. № 1(8). С. 35–39.

19. Савельчук І. Соціальні очікування молоді: від теоретичного осмислення до практичного застосування у военний та післявоєнний період. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9. № 1. С. 113–121.

20. Шульга М. Очікування в екстремальних умовах. *Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 46–55.

21. Шульга М. Іпостасі феномену очікувань. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 2. С. 28–64.

22. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості: монографія. За наук. ред. Т. М. Титаренко. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 512 с.

23. Bollnow O. F. *Neue Geborgenheit. Das Problem einer bewindung des Existenzialismus*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1979. 248 s.

24. Fromm E. *The Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology*. New York: American Mental Health Foundation Books, 2010. 159 p.

25. Hill Samanta Rose. *When Hope is Hindrance*. URL: <https://aeon.co/essays/for-arendt-hope-in-dark-times-is-not-match-for-action>

26. Miyazaki H *Economy of Dreams: Hope in Global Capitalism and Its Critiques. Cultural Antropology*. 2006. № 21 (2). P. 147–172.

Анотація

Доброносова Ю. Д. Горизонт майбутнього та екзистенціал надії в умовах війни. – Стаття.

Автор стверджує, що в умовах російсько-української війни українська філософія має шукати перспективи пізнання антропологічної ситуації воєнного часу. Сьогодні актуальним є нове відкриття філософською рефлексією потенціалу екзистенціальної аналітики темпоральності людського існування. Одним із важливих напрямків розвитку філософської антропології автор вважає осмислення екзистенціалів, які відіграють виняткову роль в конституванні особою горизонту майбутнього в умовах війни. Метою дослідження є виявлення смислу екзистенціалу надії у конституванні горизонту майбутнього в умовах війни. Автор характеризує особливості темпоральних орієнтацій українців в часи війни, порівнює смисл екзистенціалу надії з феноменом очікування та з'ясовує роль надії у конституванні горизонту майбутнього. Поширення ситуативних порядків в повсякденні війни зумовлює

руйнування темпоральної цілісності переживань, появу деформованих темпоральних орієнтацій і життя без очікувань. Автор пропонує використовувати концепт горизонту майбутнього для акцентування на зв'язку між досвідом переживання дійсності і можливість майбутнього. Порівняння очікувань та сподівань засвідчує можливість їх єдності та здатність надії перевершувати очікування. Соціальний горизонт майбутнього формують очікування. Екзистенціал надії має вирішальне значення у конституванні екзистенційного горизонту майбутнього, а простором появи її вітальної та екзистенційної сили є повсякдення. Реактуалізація положень філософських концепцій надії ХХ століття дозволяє виявити продуктивний потенціал активної надії, в якій присутній зв'язок між горизонтом досвіду та горизонтом майбутнього та єдність надій і дій особистості. Автор планує в майбутніх дослідженнях розгляд інтерсуб'єктивного та інтерекзистенціального характеру екзистенціалу надії.

Ключові слова: майбутнє, горизонт майбутнього, екзистенціал, надія, очікування, активна надія.

Summary

Dobronosova Yu. D. *The horizon of the future and existential of hope in the conditions of war.* – Article.

The author notes that in the conditions of the Russian-Ukrainian war Ukrainian Philosophy should look for perspectives of understanding the anthropological situation of wartime. The new discovery by philosophical reflection of the potential of existential analytics of temporality of human existence is relevant now. The understanding of existentials is a one of important directions of development of philosophical anthropology. The existentials play an exceptional role in the constitution of person's horizon of the future in the conditions of war. The purpose of the study is detection of meaning of hope in the constitution of the future horizon in the conditions of war. The author characterizes the peculiarities of temporal orientations of Ukrainians in the wartime, compares the existential meaning of hope with phenomenon of expectation and finds out the role of hope in constituting the horizon of the future. The spread of situational orders leads to the destruction of the temporal integrity of the experiences, the appearance of deformed temporal orientations and life without expectations. The author proposes to use the concept of the horizon of the future to emphasize the connection between the experience of reality and the possibility of future. A comparison of expectations and hopes proves the possibility of their unity and the ability of hope to surpass expectations. The social horizon of the future is shaped by expectations. The hope has decisive importance in the constitution of existential horizon of the future. The reactualization of philosophical concepts of hope of 20th century allows us to reveal the productive potential of active hope. The author plans to examine the intersubjective and interexistential character of existential aspect of hope in future articles.

Key words: future, horizon of the future, existential, hope, expectation, active hope.